

MIJLOACE DE REDARE A FILIAȚIEI ÎN SPAȚIUL ROMANIC MEDIEVAL POLISEMIA PREPOZIȚIEI *DE*

EMANUELA I. DIMA

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
emaidima@yahoo.com

IRINA LUPU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
irina.lupu.dr@gmail.com

Cuvinte-cheie: *antroponimie romanică, onomastică, nomina paterna, patronimic, prepoziția de.*

Keywords: *onomastics, Romance languages, nomina paterna, patronymic, de preposition.*

INTRODUCERE

Articolul de față propune o analiză a prepoziției *de* în denominația secundară, urmărind evoluția acesteia de la latină la varietățile romanice, cu privire specială asupra spațiului antroponimic oriental (românesc) și a celui hispanic¹.

Această contribuție face parte din proiectul *Antroponimie românească în context romanic*, desfășurat în cadrul Departamentului de romanistică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, care analizează particularitățile sociale și istorice de la baza apariției numelui complementar, comparând etapele de evoluție și fixare ale acestuia la nivelul unor regiuni politice și socioculturale romanice occidentale cu particularități ale acestui proces din spațiul romanic oriental. Prin acest demers, încercăm reconstituirea procesului de fixare al numelui complementar la nivelul arealului idiomatic oriental, slab atestat documentar pentru

¹ Termenul se referă la regiunile politice și socioculturale din fostele provincii romane din Peninsula Iberică, cunoscute sub denumirea *Hispania*.

etapa medievală veche. Premisa fundamentală de la care pornim în acest demers trimite la concluziile unor cercetători ai antroponimiei medievale, printre care cercetătoarea Monique Bourin, care observă că „în ciuda unor diferențe de ritm”, formarea numelui secundar prezintă, la nivelul întregii romanități, „numeroase similitudini de fond, într-un proces comun întregii Europe” (Bourin 1990: 234).

În prima parte a articolului vom prezenta principalele procedee de alcătuire a denotației secundare în context romanic, pentru o viziune mai detaliată asupra temei. Vom vorbi, de asemenea, despre valorile semantice ale prepoziției *de* în latină și despre evoluția lor în cadrul varietăților romanice din spațiul iberic și cel românesc. Continuăm cu analiza formulelor antroponimice cu grup prepozițional (*de* +) care reflectă modalități de redare (1) a provenienței și (2) a descendenței (filiației). În urma prezentării contrastive a acestor tipuri de formule antroponimice în spații diferite, subliniem, în ultima parte, principalele convergențe și divergențe.

CATEGORIILE ANTROPONIMICE ALE DENOTAȚIEI OFICIALE

Apariția denotației secundare este un fenomen remarcat în întreaga Europă occidentală, sursele documentare atestând o frecvență semnificativă începând cu sec. al XII-lea (Bourin 1989: 9). În general, acest fenomen este pus în legătură cu reducerea numărului de antroponime aflate în uz (într-o etapă istorică precedentă reprezentată de perioada numelui unic) și cu confuziile generate prin repetarea numelor individuale (a prenumelor), cauze semnalate de principalele cercetări în domeniu, începând cu sec. al X-lea (Paul Aebischer 1928 cf. Moreu-Rey 1993: 47, Bullón Agrelo 1999: 22)². Numele complementar/secundar s-a născut astfel prin mecanisme de diferențiere precum adăugarea unor elemente care indicau filiația (descendența), locul de origine sau porecla:

„Au seuil du XIIe siècle, les individus portent **un nom double** intégrant non seulement **le sobriquet** mais aussi des éléments comme **le lieu** et **la filiation** qui, originellement, n'appartiennent pas à la dénomination. Ainsi l'évolution de l'anthroponymie se fait par une période intermédiaire où le système se cherche, période caractérisée par **l'adjonction d'éléments divers de désignation**. L'Europe connaît en effet, à l'époque étudiée, une révolution anthroponymique avec l'apparition d'une dénomination à deux éléments. Aucune région n'y échappe. Mais les rythmes et l'ampleur de cette transformation ne sont pas identiques d'une région à l'autre” (Bourin 1989: 9).

² În Peninsula Iberică, fenomenul este corelat și cu dispariția limbilor preromane, odată cu care se pierde și capacitatea de a forma nume noi și se reduce numărul de posibilități de alegere a numelui individual (Bullón Agrelo 1999: 22).

Timp îndelungat, de-a lungul întregii perioade medievale, numele complementar/secundar nu a fost ereditar, de aceea aceste mecanisme de construcție au funcționat și coexistat de-a lungul secolelor; atât procedeele de formare, cât și etapa fixării ereditare fiind diferite de la regiune la regiune³.

Bizzocchi (2014) definește categoriile antroponimice ale denotației oficiale din perioada medievală pe baza unui text din 1214 al notarului bolognez, Rainerio di Perugia. Adnotând, în prima jumătate a sec. al XIII-lea, anumite paragrafe din propria lucrare referitoare la redactarea actelor oficiale, notarul care lucra la Bologna se raportează constant la Corpusul Civil de Legi al împăratului Iustinian și subliniază necesitatea identificării cu maximă precizie, dar cu minim de elemente, a actanților juridici care apar în aceste acte (donatori/vânzători, beneficiari sau martori). Însemnările sunt, din perspectivă actuală, de maximă importanță, atât pentru că indică efortul conștient de racordare la textele juridice ale Antichității, care reglementau inclusiv denotația, cât și pentru că dezvăluie cum anume au fost resemantizate toate *categoriile* denominative, printre care:

- locul de proveniență („il nome de la terra o luogo”), exemplificat cu unele sintagme prepoziționale: *Caffolus de Tuscia o de Lombardia o de Francia* (Bizzocchi 2014: 31);
- cognomenul (prin care acesta înțelegea „il nome di famiglia”) cu indicarea, prin genitiv, a ascendentului patern: *Petrus Geremiensis vel Asinellus vel Lambertatus vel Carbonensis* (ibid.)⁴.

Denotația secundară medievală (documentară) implica, cu scopul evitării ambiguității, pe lângă numele individual (prenumele sau „numele atribuit la naștere, obligatoriu, neereditar, cu funcție denotativă unică” cf. Ionescu 1980: 10-11), patru categorii antroponimice pe care le regăsim în toate tipurile de acte interne (notariale sau de cancelarie) din toate regiunile romanice, simptom al unei surse de inspirație juridice și administrative unice, sub care lumea romanică a stat timp

³ În Peninsula Iberică, numele complementar începe să fie atestat în documente de la sfârșitul secolului al X-lea și devine predominant în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Kremer 1987: 1587–1590, Buesa & Lagüéns 1996-97: 13-14), unii cercetători fiind de părere că a apărut chiar mai devreme, în sec. al IX-lea (875–1000), având o frecvență mai mare începând cu anul 980 (Moreu-Rey 1993: 46). Regulile de formare a numelui secundar s-au impus prin Conciliul din Trento, în veacul al XVI-lea (G. Díez Melcón; cf. Frago Gracia 1976: 76). În ceea ce privește fixarea ereditară în spațiul hispanic, perioada corespunde sfârșitului de secol al XIII-lea, în regiunea Galiciei (cf. Kremer 1987: 1589), în timp ce în restul Europei pare a fi atestată abia *începând* cu sec. al XIII-lea prin diverse mecanisme (patronimele se fixează, de pildă, în regiunea provençală din Franța prin păstrarea unui stoc de nume în patrimoniul familial și prin trecerea către descendenții masculini a unor variante diminutive cu o anumită temă antroponimică, de regulă alta pentru fiecare linie de parentare; Lebel 1974: 103).

⁴ Genitivul desinențial corespunde normelor de redactare referitoare la uniformitatea lingvistică a documentului (implicând traducerea numelor), principiu la care, din diverse motive, se va renunța în spațiul iberic începând chiar cu secolul al IX-lea, când încep să apară în acte patronimicele sufixale specifice idiomului vernacular.

îndelungat, direct sau indirect (prin biserică). Formula antroponimică se construia astfel din mai multe elemente, dintre care cele care *precedau* numele individual (de regulă apelative de adresare corespunzătoare demnității sau funcției la curte) și cele *postpuse* (indicația descendenței printr-un *nomen paternum*/patronimic⁵, indicația provenienței prin grup prepozițional, supranumele, ocupația) așa cum se poate observa în situațiile de mai jos:

A. Titlul de noblețe / Funcția + Prenume + Descendența / Proveniența / Supranumele (porecla) - familii nobiliare;

B. Apelativul de adresare + Prenume + Descendența / Proveniența / Ocupația (meseria) / Supranumele (porecla) - familii de rând.

Prezentăm în această contribuție polisemantismul sintactic și referențial dezvoltat de prepoziția *de*, întrebuințată încă din primele documente oficiale cu diverse valori în cadrul sintagmelor de denotație (cu funcționalități diferite raportabile la limba de redactare a documentului și corelate implicit cu idiomul de redare a sintagmei).

⁵ Prin *nomen paternum* (patronimic) înțelegem nume complementare formate prin următoarele procedee, în spațiile analizate:

- a. formule de filiație, procedeu specific limbii culte, semnalat în Peninsula Iberică încă din veacul al IX-lea, folosit mai întâi în denotația regilor și extins în sec. al X-lea, mai întâi în rândul familiilor nobiliare și apoi, în secolul al XI-lea, la familiile de rând (cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 200): *filius de/proles* + prenumele tatălui în genitiv, ex. *Riquilo Veremudus filius Gatonis* (a. 976, Bullón Agrelo 1999: 37-39); prenumele tatălui în genitiv, ex. *Gutiscli Gumaranis* (a. 939, Moreu-Rey 1993: 60) și prenumele tatălui în nominativ, procedeu specific nord-estului Peninsulei Iberice (Kremer 1987: 1589), ex. *Petrus Ansulfus* (a. 978) (Moreu-Rey 1993: 60), *Petrus Trasulpho*, *Froyla Trasulpho*, *Amicus Trasulpho* (Bullón Agrelo 1999: 26); prin comparație, în spațiul romanic oriental, la nivelul secolului al XIV-lea (de când datează primele documente interne românești) denotația secundară implică *toate* aceste tipuri de structuri, patronimicul apozitiv, de pildă (reprezentând în actele romanice occidentale o etapă evolutivă ulterioară, rezultat al eliminării substantivelor relaționale sau a morfemelor genitival): *Mic Horaeț* (DRHA I: 10), *Gavril Conachi* (DRHA I: 8), *Nan Udobă* (DRHB I: 9), dar și pe cel genitival (v. mai jos);
- b. derivare cu sufixe patronimice (-ez, în *castellano*, -iz, -ez, în galiciană, -es, în portugheză), procedeu specific idiomurilor vernaculare, semnalat în Peninsula Iberică tot din secolul al IX-lea (Pidal&Tovar 1962: 401, cf. Bullón Agrelo 1999: 23), caracteristic regiunilor nord-vestice și vestice și răspândit în cadrul claselor de rând începând cu veacul al XII-lea (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70), ex. *Didaco Fonsiniz* (a. 854), *Guterrus Osoriz* (a. 854) (Bullón Agrelo 1999: 49-50); prin comparație, în spațiul romanic oriental, onomasticonul sec. al XIV-lea conține antroponime genitivale redactate cu mijloacele limbilor de cancelarie (slavona de regulă) prin derivare: cu suf. -ev, -ov, -ici, -in (foarte adesea cu un cumul de formați), ex. *Iuga Jurvievici* (DRHA: 2), *Sânco Bârlici* (DRHA: 4), *Ion Petrovici* (DRHA: 5), *Vlad Sinov* (DRHA: 4), *Stančo Balcov* (DRHB: 9), *Stancea Vranin* (DRHB: 9), *Stanislav al lui Oreav* (cu dublă marcă a genitivului, în slavonă prin suf. -ov, în română prin morfemul genitival specific numelor proprii, *lui*) (DRHB: 9), mai rar cu mijloace provenind din limbile vernaculare, suf. patronimic -escu de pildă (obținut istoric prin singularizare de la sufixul specializat pentru numele de grup, -ești) a cărei funcționalitate se va păstra de-a lungul timpului, spre deosebire de alți formați (care sfârșesc prin a reda și alte valori: diminutivale, etc., pierzând valoarea funcțională inițial patronimică: -ea de pildă, în *Drăculea* „le fils du Dracul” [1452, T, Jakó, Manolescu: 16] (Halichias 2010: 51).

PREPOZIȚIA *DE* DE LA LATINĂ LA LIMBILE ROMANICE

Polisemantică prin natura ei de conector, prepoziția *de* cunoaște încă din latină valori diverse care se reflectă în funcționalitatea sintactică, întrebuințată îndeosebi cu ablativul (în literatura clasică latină) pentru a indica proveniența (de regulă ca localizare: *de provincia decere* (CIC.) „a pleca din provincie”, *de finibus suis exire* (CAES.) „a ieși din țara lor”) sau, mai rar, originea/descendența (*de stirpe dei* (OV.) „din neam de zeu”, *de summo adulescens loco* (PL.) „tânăr de familie foarte bună”, *Argolica de gente* (VERG.) „născut din neam grecesc”) (Guțu 1983 s.v.).

În procesul de evoluție de la latină la limbile romanice, când se remarcă extinderea rolului prepozițiilor care înlocuiesc informația gramaticală dată de morfemele de caz, alături de simplificarea sistemului cazual, *de* + ablativ este printre construcțiile care își pun amprenta asupra exprimării valorilor cazuale. Folosită și cu valoarea genitivului partitiv (*dimidium de praeda* (Plautus), *faex de uino* (Cato), iar în latina târzie, cu alte valori ale genitivului, inclusiv cea de posesiv (*pedes de peccatore*) (Reinheimer Rîpeanu 2001: 138), construcția ajunge să înlocuiască genitivul sintetic în majoritatea cazurilor (Meyer-Lübke 1900 cf. Stan 2014: 35). Simplificarea flexiunii latinești a substantivului și a adjectivului a făcut necesară generalizarea în limbile romanice a construcțiilor prepoziționale pentru genitiv, cu ajutorul prepozițiilor provenind din *de* (sp. *las flores de esta muchacha*, ptg. *as flores desta rapariga*, rar în ro. *la margine de pădure*) și, mai puțin frecvent, din *ad* (fr. *père à deux fils*; construcție întâlnită și în română, în condiții sintactice determinate: *tată a doi copii*) (Reinheimer Rîpeanu 2001: 140). Româna modernă nu a păstrat genitivul romanic cu *de* (atestat în româna veche, regional și exclusiv în unele texte religioase), substantivele și adjectivele fiind marcate sintetic și/sau analitic (Stan 2014: 35)⁶.

Spre deosebire de idiomurile romanice occidentale, care au conservat funcția genitivă, de apartenență, a prepoziției *de*, la nivelul spațiului romanic oriental are loc specializarea unor markeri proclitici (*lui* și *al*) considerați „inovații ale românei”, etimologic legați, direct sau indirect, de articolul definit (Caragiu Marioțeanu 1975: 237, Iliescu 2008: 3268-3269; cf. Stan 2014: 36), având aceleași valori ca cele ale prepoziției *de* în occidentul romanic, aspect cu implicații semnificative asupra alcătuirii denotației medievale⁷. Aceasta este una dintre trăsăturile care indică evoluția diferită a limbii române față de cea a limbilor romanice occidentale (în special față de cea a varietăților iberoromanice sau galice).

Trebuie subliniat faptul că una dintre trăsăturile de similitudine la nivelul antroponimiei *romanice medievale documentare* provine tocmai din uzul constant

⁶ Articolul Cameliei Stan prezintă în detaliu, din perspectivă diacronică, modalitățile de redare a genitivului românesc.

⁷ Idiomurile vernaculare occidentale (galice și iberice) redau filiația prin grupul (*filis/fijo*) *de*, în timp ce în română regăsim grupul *fiul/feciorul lui*, substituit ulterior de secvența *al lui*. Regăsim aceste structuri în textele vechi redactate în latină: Stan, *fychor allu Zyrbul* (1585, T; H II: 183); Dimitru *al Myrkey* (1529; H II: 650) (Halichias 2010: 39).

al latinei de cancelarie în care acest conector *nu* este folosit pentru redarea filiației (funcționalitate specifică exclusiv idiomurilor vernaculare). În latina de cancelarie, grupul prepozițional cu *de* se alcătuiește cu un substantiv nume de localitate, indicând în denominația secundară, exclusiv *proveniența* (cel puțin la nivelul primelor secole de uz documentar). Astfel, în actele emenate de cancelariile iberice, prepoziția *de* a fost folosită în special pentru *indicarea provenienței*, în formule cu sintagma prepozițională *de* + toponim (numită și *nom de la terre* cf. Moreu-Rey 1993, *nom de lieu* cf. Sopena 1996 sau *nome de la terra* cf. Bizzocchi 2014). Abia ulterior secolului al XIII-lea, acest tip de alcătuiri încep să interfereze pe alocuri cu structurile de denominație specifice idiomului vernacular, indicând *descendența*, în formule cu sintagma *de* + *nomen patrum* (prenumele tatălui)⁸ (cf. infra) (uz care pe alocuri – în dialectele occitane, de pildă – se va și impune în alcătuirea numelui complementar).

INDICAȚIA DE PROVENIENȚĂ (DE + TOPONIM)

În spațiul iberic, primele atestări datează din sec. X-lea, formula devenind mai răspândită în sec. al XII-lea și al XIII-lea, în toate nucleele statale din nordul peninsular, mai ales în partea de nord-est, în regiunile catalane unde cercetătorii remarcă numărul mare de detoponime (Moreu-Rey 1993: 57, Bullón Agrelo 1999: 59, Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)⁹. Acest tip de nume secundar cunoaște așadar atestare timpurie și este specific anumitor zone peninsulare:

Durando de Torrezella (a. 916), *Guillelmo de Coma* (a. 990), *Guistrimiro de Tegorias* (a. 994), *Durandus de Capolatos* (a. 997), (Condado de Barcelona, cf. Moreu-Rey 1993: 57);

Iulianus de Cancellata (a. 944), *Savarigo de Toldanos* (a.1009), (Reino de León / Galicia, cf. Bullón Agrelo 1999: 59);
Montesin de Jaca (a. 1135), *Lob de Borga* (a. 1171), *Iohan de Pampilona* (a. 1121), (Navarra, Aragón cf. Buesa & Lagüéns 1996: 19);

⁸ Din perspectivă actuală, dificultatea de analiză a semnificației denominației secundare din documentele medievale ale romanității occidentale provine tocmai din corecta interpretare a naturii elementului secund din aceste grupuri prepoziționale. După cum am menționat, timp de câteva secole (IX-XIII), prepoziția *de* apare în denominația secundară (aproape) exclusiv cu funcția de indicare a *provenienței* în actele romanice, foarte rar și numai spre finele acestei perioade indicând *filiația*.

⁹ Fapt explicat prin importanța micii proprietăți familiale în zonele (re)cucerite de sub dominație musulmană și prin dreptul de apropiere a teritoriilor abandonate, semnalată de istorici începând cu secolul al X-lea, aceste microproprietăți rurale reprezentând 80–90% din terenurile cultivate (Salrach 1981 cf. Moreu-Rey 1989: 89); de asemenea, în regiunile catalane, detoponimele se impun în număr mai mare decât *nomina paterna* (după 1130), în contrast cu regiunile occidentale (din la Rioja până în teritoriile portugheze), unde *nomina paterna* sunt dominante și unde se observă o uniformizare în practica de a oferi un *nomen patrum* ca element secund în numele complexe (observație confirmată de analiza documentelor din cartuliile portugheze) (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70).

Dominicum de Salas, Lop de Carrasco (a. 1156), (Castilla cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204).

De asemenea, în regiunile pirineice (Aragón, Navarra, Castilla) cercetările semnalează o formulă complexă, *prenume + nomen paternum (patronimic) + indicație de proveniență (de + toponim)* (Fort Cañellas 1992: 971, Buesa & Lagüéns 1996: 21, Sopena 1996: 71). Dubla referință, atestată încă din sec. al IX-lea (mai veche, deci decât formula construită doar cu grup prepozițional), s-a consolidat în teritoriile aragoneze în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Buesa & Lagüéns 1996: 21), iar în Castilla, la mijlocul veacului al XII-lea și pare că a coexistat cu celelalte tipuri de formule (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)¹⁰. Așa cum indică studii recente, referitoare la evoluția sistemelor de denotație din nordul peninsular, în actele oficiale castiliene acest procedeu pare să fi fost folosit pentru evitarea ambiguității și în legătură cu dreptul la o anumită proprietate, dubla referință fiind observată în documentele unde se face distincția între indivizi din mica nobilime (*infanzones*) și fermieri sau servitori (*labradores o collazos*): „el topónimo ha de ser más relevante para aquellos que precisan destacar su procedencia, o el lugar donde se concentran sus propiedades” (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204).

Mai jos, oferim câteva exemple:

Bernad Galin de Benascum, Bonuifilgo Uagole de Soso (sec. XI) (Aragón cf. Fort Cañellas 1992: 971);

Pelagium Petri de Salas, Petri Martini de Torres (a. 1156), (Castilla cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)¹¹.

Spațiul romanic oriental cunoaște, prin comparație, o situație particulară, limba de cancelarie fiind slavona, tipologic diferită de latină¹². Cancelariile interne ale provinciilor românești medievale întrebuințează prepoziția *de* exclusiv în denotația specifică *documentelor de limbă latină*, în partea secundă a sintagmelor de denotație, și numai pentru a indica *localitatea de proveniență* a denominatului sau a ascendentului patern:

¹⁰ În ceea ce privește distribuția formulei antroponimice complexe, cercetările arată că, în regiunile Navarra și La Rioja, ea reprezintă 38% și respectiv 34% dintre cele mai răspândite formule antroponimice masculine din sec. al XII-lea (între 1101 și 1130); prin comparație, în regiunile catalane, această formulă reprezintă 12,5% (între 1126 și 1150) iar după 1150, doar în 1,4%, ceea ce poate indica faptul că a reprezentat o etapă intermediară, între formula cu un *nomen paternum* în poziție secundă și cea simplificată construită doar cu *noms de lieu* (Sopena 1996: 71). De asemenea, zonele iberice occidentale prezintă evoluții diferite, în Castilia, Léon, Astúrias, Portugalia, formula complexă fiind foarte rar întâlnită înainte de a doua jumătate a sec. al XII-lea (Sopena 1996: 71; nota 19).

¹¹ De remarcat că *nomen paternum* este redat fie prin nominativ (*Galin*), fie prin genitiv (*Uagole, Petri, Martini*).

¹² Relația de filiație se redă, la nivelul acestei limbi, prin sufixe (cumul de sufixe chiar) (cf. nota 5), la care se adaugă desinența cazuală cerută de situația de comunicare.

Laurentio de Nadas (DRH C XI: 5),
Paulus et Nicolaus filii Petri de Vetes (DRH C XI: 3).

Prepoziția *de* apare, de asemenea, în titulatura oficială uzuală, indicând localitatea sau regiunea politică aflată la baza *funcției* respective, postpuse numelui persoanei implicate în această poziție:

Nicolaus wuoyvoda de Medgyes (DRH C XI: 3);
Bogdanus kenezius de Muthnuk (Halichis 2010: 47).

O particularitate a latinei de cancelarie este aceea că păstrează alternanța cazuală implicată în sintaxa grupului secund, redată fie analitic, prin prepoziția *de* (ex. de mai sus), fie desinențial:

Stephanus filius Ige, woywoda Maromorusyensis (DRH C X: 486).

În documentele latinești transilvane prepoziția *de* apare frecvent și în titulatura ierarhilor bisericești, indicând localizarea arhiepiscopiei:

Petrus archidiaconus de Kewleser (DRH C XI: 9).

Asemenea situației anterioare, relația de localizare se redă și desinențial:

Nicolaus arhiepiscopus Strigoniensis (DRH C X: 486).

Trebuie remarcat în acest context că traducerea acestor sintagme în limba română (actuală) se face cu păstrarea intactă a grupului prepozițional (*Petru arhidiacon de Strigoniu*, de pildă) (DRH C X: 487), indiciu al faptului că semnificația locativă a prepoziției este încă ușor recognoscibilă.

Foarte rar, în limba română veche apar nume complementare având la bază structuri sintactice cu această prepoziție, implicând exclusiv *localizarea*, după cum sugerează numele de tipul: *Stan de Codru*, *Gligorescu de Grumăzoe*, *Stan de Câne*¹³, în care termenul secund trimite la „numele moșiei” (DOR: XXIV). În general se consideră însă, că denuminația documentelor medievale traducea sintagme care, la nivel vernacular, se alcătuiau cu prepoziția compusă *de la*: *Stanislav de la Ielova* (DRH A I: 4)¹⁴.

¹³ Dată fiind raritatea acestui tip de nume dublu, nu excludem ca aceste traduceri să fie rezultatul unui calc după un model latinesc cult, frecvent în documentele oficiale ale vremii.

¹⁴ Sintagmele de denuminație construite cu acest grup prepozițional (*de la*) traduc sintagmele slavone de localizare cu redare desinențială (de tipul *Stanislav Ielovski*) și pe cele care implică în limba documentului, un grup prepozițional cu *ot*: *Mic ot Molnița* (DRH A I: 10).

INDICAȚIA DE DESCENDENȚĂ (*DE* + *NOMEN PATERNUM*)

Sintagma de denotație analitică construită cu *de* + *nomen patrum* se regăsește la nivel documentar medieval în mai multe regiuni romanice. Într-o analiză a documentelor de la sf. sec. al XIV-lea (1374-1392) din arhivele din Rabastens (Tarn), urmărind modalitățile de alcătuire a denotației medievale din regiunea occitană, Ernest Nègre (1956) remarcă formule antroponimice cu grup prepozițional *de* + *nomen patrum* (mai rar *de* + *nomen maternum*) folosit pentru indicarea descendenței¹⁵, menționând că „la préposition *de*, que joint assez souvent le nom de famille au nom de baptême, **a très rarement** le sens de « fils de », usage courant aujourd’hui en occitan... mais habituellement *de* précède un nom de lieu d’origine” (Nègre 1956: 60).

Modalitatea este specifică uzului vernacular, așadar, impunându-se în denotația oficială începând cu secolul al XV-lea. În general, prepoziția *de* a fost folosită în denotația oficială occitană pentru a indica locul de origine (în alternanță cu structura *de la*, în care elementul secund este articolul determinat): *Iohan de Palhars*, *Miguel de Pena*, dar *Ramun de la Pena* (ibid.)

Aspect semnificativ, apariția în uzul denominativ documentar a prepoziției *de* cu dublă referință (de localizare și de filiație) duce, uneori, la eliminarea completă a acesteia: *Peyre de Guachas* este înregistrat ulterior în acte ca *Peyre Guachas* (Nègre 1956: 60).

După cum am menționat, prepoziția este implicată atât în redarea descendenței patrilineare (primele două exemple), cât și a celei matrilineare (ultimele două exemple)¹⁶:

Peyre de Bo Massip, *Gualhart de Mathieu* (Nègre 1956: 60);

Hug de Na Calvieyra, *Esteve de N-Aguero* (ibid.)

Formula antroponimică cu grup prepozițional *de* + *nomen patrum* este semnalată, rar, și în anumite regiuni iberice nordice (Navarra, Aragón) în documentele din *Archivo Municipal de Magallón* (Zaragoza) din sec. al XIII-lea, în care se remarcă de altfel, și apariția timpurie a fenomenului de transmitere ereditară a denotației secundare:

Egidius de Mingos „Egidius, fiul lui Mingos” (Frago Gracia 1976: 76);

Iohannis de Mengacho „Iohannis, fiul lui Mengacho” (ibid.);

¹⁵ Exemplele prezentate provin din registrele parohiale occitane, dar fenomenul a fost semnalat în mai multe regiuni galice în care, la nivelul idiomului vernacular, filiația implica mijloace analitice de tipul *fils de*; prin eliminarea substantivului relațional se obținea grupul prepozițional în discuție.

¹⁶ Diferența este dată de apelativele de adresare (elementele care preced numele personal) *EN*, pentru masculin și *NA*, pentru feminin, specifice idiomului occitan la nivelul istoric respectiv.

Sebastianus de Mengucho „Sebastianus, fiul lui Mengucho” (ibid.);

Dominicus Martini de Mengucho „Dominicus, fiul lui Martin, fiul lui Mengucho”, (a. 1243, Daroca, în *Concejo*, doc. 70, p. 173 cf. Frago Gracia 1976: 76),

Dominicus de Mengo Mengez „Dominicus, fiul lui Mengo, fiul lui Mengo” (a. 1254, Daroca, în *Concejo*, doc. 77, p. 180, cf. Frago Gracia 1976: 76)¹⁷.

Comparativ, în spațiul romanic oriental (românesc), pentru redarea descendenței *documentele latinești* întrebuințează exclusiv genitivul desinențial, inclus de regulă în formulele de filiație cu substantivul relațional:

Demetrius filius Georgi (DRH C XI: 1).

Atunci când apar totuși în aceste acte, numele secundare *românești* implică exclusiv morfemele genitivale antepuse (*al, lui*) (adesea chiar în varianta aglutinată):

Zawa fychor allu Mayne (1538, T; H II₄: 183) (Halichias 2010: 39).

În *actele slavonești* filiația *nu* se redă prin mijloace analitice (prepoziționale), ci exclusiv prin derivarea cu sufixele de apartenență (patronimice): *-iči, -ov, -eviči* atașate la numele ascendentului patern:

Sânco Bârlici ((DRH A I: 4);

Vlad Sinov (DRH A I: 5);

Iuga Jurjevici (DRH A I: 2)¹⁸

sau la numele întemeietorului de grup (*-schi*):

Dimitru Dăbăceșchi (tradus *Dăbăcescu*) (din *Dăbăcești*) (DRH B I: 8).

¹⁷ În aceste exemple trebuie remarcată prezența în aceeași sintagmă a mai multor procedee (latine culte și vernaculare); raportarea la ascendent se face prin prenumele tatălui în genitiv (procedeu tipic latinei culte, care apare până târziu în documente din toate regiunile romanice), prin prenumele tatălui căruia i se adaugă sufixul patronimic *-ez* (inserție din limba vernaculară), sau prin grup prepozițional (*de + nomen paternum*, procedeu specific limbii vernaculare, introdus probabil pentru evitarea repetiției procedeeului anterior).

Sintagma *de + nomen paternum* este specifică varietăților romanice (galice, de regulă, dar și iberice) în care eliminarea substantivului relațional din îmbinarea *fiis (hijo) de* conduce la redarea prepozițională a filiației prin *de + antroponim*.

¹⁸ Aceste sintagme se traduc exclusiv prin structuri genitivale analitice: *Sânco al lui Bârlea, Vlad al lui Sin* etc.

Denominația documentară elaborată în spațiul românesc indiferent de limba de redactare (latină sau slavonă) păstrează structuri specifice limbii populare, însă în aceste acte, prepoziția *de* nu apare în uz cu *nuanță patronimică*¹⁹.

CONCLUZII

În antroponimia romanică occidentală specifică epocii medievale, prepoziția *de* a fost folosită, ca și în latină, pentru a indica proveniența (*de* + toponim), procedeu întâlnit atât în Peninsula Iberică în nucleele statale din nord, cu precădere în regiunea catalană și aragoneză, cât și în celelalte regiuni romanice (galice, îndeosebi), la nivelul primelor secole de uz documentar.

Dar, începând cu secolul al XIII-lea, prepoziția *de* apare în denominația oficială din unele idiomuri romanice occidentale și pentru *indicarea descendenței* (prin grupul prepozițional *de* + *nomen paternum*, cu antroponim în poziție secundă, izolare din alcătuirea mai largă *fiis* (*fijo*) + *de* + *nomen paternum*, prin eliminarea substantivului relațional) fiind un procedeu specific limbii populare. Acest tip de denominație trebuie să fi fost admis în uzul documentar pentru evitarea ambiguității sau a repetiției altor procedee de indicare a descendenței (filiație cu genitiv, sufix patronimic).

Însă ocurența la nivelul documentelor romanice occidentale (occitane, de pildă) a prepoziției *de* subsumată *localizării*, în aceeași etapă de uz cu indicația de *descendență* duce uneori la confuzii, ceea ce are ca efect completa eliminare a acestui conector din sintagma de denominație.

Prin contrast, la nivelul antroponimiei romanice orientale și ulterior românești, prepoziția *de* nu pare a fi circulat *cu sens patronimic* nici în documentele oficiale latinești, nici în idiomul vernacular. Asemenea situației din latină, prepoziția *de* participă numai la descrierea *relației de localizare* (conservată în structura unor toponime minore). Subsumat tendinței de redare analitică a cazurilor, pentru redarea relației de posesie (implicit a celei de descendență) idiomul romanic oriental a specializat unele morfeme genitive (*al, lui*).

Această distribuție sintactică și funcțională este neîndoielnic unul din factorii ce pot contribui la individualizarea idiomurilor romanice orientale.

¹⁹ Regional (îndeosebi în Transilvania) prepoziția este prezentă în componența unor toponime analitice românești (în care ambii membri sunt în funcție toponimică) de tipul *Stâna de Vale*. În Valea Ierii există, de pildă, până în prezent toponime precum *Hârtopu de Jos* și *Hârtopu de Sus*, care sunt înregistrate în uz alternativ cu nume având la bază îmbinări echivalente: *Hârtopu din Jos* sau *Hârtopu din Sus* (TTRT: 95). La nivelul idiomului romanic oriental prepoziția *de* conservă așadar uzul *de localizare* pe care îl cunoștea și în latină, fixat regional în structura unor toponime minore. Faptul că începe să fie dublată de structuri cu prepoziția compusă *din* (*de* + *în*), pare un semn al devitalizării treptate a acestei prepoziții și cu acest sens, urmare, desigur a polisemantismului acestei prepoziții la nivelul limbii de uz general.

SURSE DOCUMENTARE

Spațiul hispanic:

- Boullón Agrelo, Ana Isabel, 1999, *Antroponimia medieval galega (ss VIII-XII)*, Niemeyer, Tübingen: documente interne galiciene din *Tumbos (recompilacións medievais de documentos anteriores)* care se găsesc în *Arquivo Histórico Nacional de Madrid*, culegeri complete cu documente din Evul Mediu timpuriu: *Sobrado, Carboeiro și Xubia, Tumbo de Samos*²⁰;
- Fort Cañellas, María Rosa, 1992, „Antroponimia primitiva aragonesa”, documente din *Colección Diplomática de Obarra* (siglos XI–XIII), Ángel J. Martín Duque, Zaragoza, Instituto de Estudios Pirenaicos, 1965;
- Emiliana Ramos Remedios, Vitoria Gasteiz, 2014, *Francos y vascos en el norte de Castilla (IX–XIII): los cambios en la denominaciones personales: corpusul CORHEN (Corpus histórico del español norteño)*²¹;
- Frago Gracia 2013, *Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa*”: A. Canellas, *Colección diplomática del Concejo de Zaragoza (años 1119–1276)*, Zaragoza 1972, dic. 18, p. 104.
- Moreu-Rey, Enric 1991, *Antroponimia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*”, Universitat, Barcelona, p. 44-77: Ab = Abadal : Com neix i creix (...) Eixala-Cuixà, ACA = Arxiu de la Corona d’Aragó, Arxiu Comtal, edit. F. Udina, ACC = Abadal: Catalunya Carolíngia, Al = Alart: Cartulaire roussillonnais, CC=Cartulari de Carlemany. Arxiu diocesà de Girona, CSC =Cartulari de Sant Cugat del Vallès. Edit. Rius., Dipl =Abadal : Diplomes (Pallars), EMR =Moreu-Rey : Rodalia de Caldes de Montbui, HL = Histoire de Languedoc, Devic et V., LA = Libri Antiquitatum ; reg. de Mn. J. Mas., MH = Marca Hispanica, Marca i Baluze, MS = Miret i Sans, Noms de Terrassa, NH = Noticias históricas, Montsalvatge, Simó = I. Simó Rodríguez, Aportación, SP = X. Bou, Sant Père de les Puelles, SV = Serra Vilaró: Baronies de Pinós i M., Urg = Arxiu Cap. d’Urgell. Edit. C. Baraut in Urgellia, Vic = Diplomatarium de Vic. Edit. E. Junyent et al., Vill = Villanueva: Viaje a las Iglesias de España.

Spațiul antroponimic romanic oriental (Țările Române)

- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar Onomastic Românesc*. București: Editura Academiei.
- DRH A *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. I (1384–1448), 1975; vol II (1449–1486), București, Editura Academiei, 1976.
- DRH B *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, vol. I (1247–1500), 1966; vol II (1501–1525), 1972; vol. III (1526–1535), 1975; vol. XI (1593–1600) București, Editura Academiei, 1975.
- DRH C *Documenta Romaniae Historica*, seria C, Transilvania, vol. X (1351–1355), 1977; vol XI (1356–1360), 1981; vol. XII (1361–1365), 1985; vol. XIII (1366–1370), 1991; vol. XIV (1371–1375), 2002; vol XV (1376–1380) București, Editura Academiei, 2006.
- DRH D *Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între țările române* (1222–1456), București: Editura Academiei, 1977.
- Halichias, Ana-Cristina, 2010, *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea-al XVI-lea)*. București: Editura Universității din București.
- TTRT Academia Română. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Valea Ierii*, București: Editura Academiei Române, 2010.

²⁰ Documente din sec. VIII–XII (omogenitate lingvistică, până în sec. XIII fiind redactate în latină cu numeroase elemente romanice; de asemenea secolul al XIII-lea este considerat perioada de fixare a numelor personale pe care le cunoaștem azi; cf. Kremer 1987: 1585);

²¹ Documente din sec. IX–XIII, de la Mănăstirea San Salvador de Oña (din Burgos) cu referire la regiunile nordice, Burgos, Palencia, Aguilar de Campó, Cantabria, „solo documentos particulares; no se incluyen ni los reales ni los eclesiásticos” (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 198).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bizzocchi, Roberto, 2014, *I Cognomini degli Italiani. Una storia lunga 1000 ani*. Bari: Editori Laterza.
- Bourin, Monique, 1990, „Bilan de l'enquête : de la Picardie au Portugal, l'apparition du système anthroponymique à deux éléments et ses nuances régionales”, în Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 233-246, <https://books.openedition.org/pufr/16225> (consultat 1.09.2023).
- Bourin, Monique, Jean-Marie Martin, François Menant, 1996, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux*. Roma: École Française de Rome-Palais Farnèse.
- Buesa Oliver, Tomás, Vicente, Lagüéns Gracia, 1996-97 „Trabajos del Centro PatRom de Zaragoza (I). Los estudios de antroponimia aragonesa”, în *Archivo de filología aragonesa* 52-53 (AFA LII-LIII), 9-64.
- Bullón Agrelo, Ana Isabel, 1999 „Antroponimia medieval galega (ss. VIII–XII). Tübingen: Max Niemeyer.
- Caraman, Petru, 1970 „L'héritage romain dans l'anthroponymie roumaine”, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, Editura Academiei, București.
- Durand, Robert, 1990, „Données anthroponymiques du Livro Preto de la Cathédrale de Coïmbre”, în Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 219-232.
- Fort Cañellas, María Rosa, 1992, „Antroponimia primitiva aragonesa”, în *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Tomo II, Madrid: Pabellón de España, 969-980, <https://www.cervantesvirtual.com/obra/antroponimia-primitiva-aragonesa-0/> (consultat 1.09.2023).
- Frago Gracia, J. A., 1976, „Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa”, în *Cuadernos De Investigación Filológica*, 2 (1), 73–84. <https://doi.org/10.18172/cif.1386> (consultat 1.09.2023).
- Gentile, Aniello, 1959, *Il soprannome nei documenti medioevali dell'Italia meridionale*. Napoli: Università degli studi di Napoli, Istituto di Glottologia.
- Gonçalves, Iria, 1996, „Do uso do patronímico português na baixa idade média portuguesa”, în *Revista da Faculdade de Letras: História*, II série, vol. XIII. Porto: Universidade do Porto, URL: <https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/3190.pdf> (consultat 1.09.2023).
- Guțu, Gheorghe, 1983, *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ionescu, Christian, 1980, *Antroponimia românească. Rezumatul tezei de doctorat*. București..
- Ionescu, Christian, 1990 „Numele de familie românești”, în *Limba Română*, XXXIX, nr. 3, 243-248.
- Kremer, Dieter, 1987, „Onomástica y historia de la lengua”, în *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la lengua española* (eds. Ariza, M., A. Salvador, A. Viudas), Madrid: Arco/Libros S.A., 1583-1612.
- Lebel, Paul, 1946, *Les Noms de personnes en France*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Martínez Sopena, Pascual, 1996, „L'anthroponymie de l'Espagne chrétienne entre le IXe et le XIIe siècle”, în *L'anthroponymie document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international organisé par l'École française de Rome avec le concours du GDR 955 du C.N.R.S.*, Rome: École Française de Rome, 63-85.
- Moreu-Rey, Enric, 1993, *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. 2^a ed., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Négre, Ernest, 1956, „Les noms de personnes à Rabastens (Tarn) à la fin du XIV-e siècle d'après le Livre de l'Arc (1374-1392)”, în *Revue Internationale d'Onomastique*, 1956, n°. 8–1, 59–76, https://www.persee.fr/doc/rio_0048-8151_1956_num_8_1_1540 (consultat 1.09.2023).
- Pașca, Ștefan, 1936, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.

- Reinheimer Rîpeanu, Sanda, 2001, *Lingvistica romanică: lexic - morfologie - fonetică*, București: BIC ALL.
- Stan, Camelia, 2014, „DE-phrases and specificity in Old Romanian”, în *Bucharest Working Papers in Linguistics*, XVI (1), 35-42, <https://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A19487/pdf> (consultat 1.03.2024).
- Tomescu, Domnița, 2001, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Tomescu, Domnița, 2017, *Dinamica denotației personale primare în antroponimia actuală*, în Topală, Dragoș-Vlad (ed.), *Cercetări lingvistice*, Craiova: SITECH, 292-309.
- Tomescu, Domnița, 2018, „Onomastică” în Sala, Marius, Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Ramos Remedios, Emiliana, Vitoria Gasteiz, 2014, „Francos y vascos en el norte de Castilla (IX–XIII): los cambios en la denominaciones personales”, în *Nouvelle Revue d’Onomastique*, 56, 197-225.
- Werner, Karl Ferdinand, 1977, „Liens de parenté et noms de personne”, în *Publications de l’École Française de Rome* 30, 25-34.

MEANS OF RENDERING THE PARENTAGE IN THE MEDIEVAL ROMANCE LANGUAGES THE POLYSEMY OF THE *DE* PREPOSITION

Abstract

The preposition *de* (<lat. *de*) is being used in early medieval Latin documents in order to compile the complementary denomination, marking mainly the *provenance* of the denominate (for the first centuries of the documentary use, at least). *De* prepositional structures occur always after the personal name (i.e. first name) with the same functionality in the medieval documents from the whole Roman space. But the vernacular way of name composition, involving the use of the preposition *de* with the *parentage* meaning (inherited in the Western Romance languages, but not in the Eastern Romance ones) is also being registered in the Romance documents (from the XIIth century in the aragonese official documents, and from the XIVth century in the Occitan ones). These prepositional phrases always involve an *anthroponym* (as selected Noun Phrase), indicating thus the *parentage relation*, instead of the *provenance* indication, as seen before, in the official acts drafted in the chancellery Latin.

When these two different ways of composition of the complementary denomination are being used in the official acts in the same historical stage, one can expect the complete elimination of the preposition: few members of the same occitan family bear the same name, but linked differently: *Ramun de la Pena*, *Miquel de Pena*, but *Bernat Pena*.

On the other hand, Romanian inherited the preposition *de* but only with the *provenance* use (e.g. *Stan de Câne*, in which *Câne* is the name of the personal estate); for the *parentage* meaning, the Old Romanian specialized some genitival proclitic markers (*al*, *lui*), used mainly in the popular anthroponymy that one can encounter in the Latin Medieval documents: *Ioan al popae*; *Dumitru al Myrkey*, *Zawa fychor allu Mayne*.